

Між храмом та євгенікою: українська еміграція в міжвоєнній ЧСР. Питання безсмертя (1921-1939)

Ольга Зубко

<http://doi.org/10.33209/2519-4348-2707-9627-2020-8-88>

У 1920-ті після Першої світової війни людство, приголомшене успіхами науки, було готове повірити в її всемогутність. Воно щиро сподівалося, що віднайдеться елексир безсмертя, оживуть мертві (образ Франкенштейна – не просто вигадка письменника, а одна з типових ознак першої половини ХХ століття), та, головне, буде вибудований ідеальний світ: без хвороб, голоду, тяжкої праці. А якщо наука спроможна вдосконалити світ, то вона, вочевидь, спроможна і вдосконалити людину? Чимало хто з тодішніх фахівців стверджувально відповідав на це запитання. Маючи успіхи в селекції тварин, передбачалося перейти до селекції людини. Тоді, як з погляду Православної Церкви, наука – не зло. Свої зміст та відтінок спрямованості наука отримує завдяки людині, яка робить моральний вибір у своєму серці. Намагаючись створити собі комфортні умови для життя, позбутися хвороб і всього того, що призводить до «поганого» та надає життю мінорних тонів, людство забуває про причини своїх проблем, а головне – про джерело справжнього Життя – Бога. У спробах знайти ліки від смерті, з підходом до справи з найліпшими намірами, криються старі як світ людські гординя, самоуправство, незгода з тим, що усвідомлене життя люди повинні починати не з втечі від недосконалості буття, а з розвороту до Творця. Людям потрібно, перш за все, «шукати Царства Божого і Його правди, а інше все додасться». А якщо Царство Боже – в середині людини, значить, і пошук відповідей на питання, як цього Царства досягти, лежить аж ніяк не в євгеністичній площині. Євгеніка, що об'єднувала уявлення наукового, соціального, політичного, філософського ґатунків, передувала розвитку медичної генетики як окремого наукового напрямку. Однак попри те, що це явище вже давно належить минулому, воно уособлює одну з найбільш фарсових та трагічних сторінок розвитку людства. Як і Православна Церква, євгеніка спробувала відповісти на питання: «Що таке людське щастя?» та «Чи можливе людське безсмертя?».

Ключові слова: науково-технічний прогрес, медицина, Православна Церква, євгеніка, українська еміграція, міжвоєнна Чехословаччина.

Постановка проблеми. 2000-ні роки змусили людство замислитися над своїм майбутнім, адже воно фактично постало перед новою реальністю: так званими «третьою інформаційною хвилею» (Елвін Тоффлер), «четвертою технологічною революцією» (Клаус Шваб), «технологічною сингулярністю» (Реймонд Курцвейл)¹. Тобто, нинішня цивілізація трансформується не тільки швидко, але й фундаментально: інформаційні технології, роботизація, уберізація, власне штучний інтелект – усе це неминуче зачіпає всі сфери людського буття. Дійшло навіть до Цифрової Церкви. І це не брехня, і не розіграш. Цифрова Церква реально існує з 2015 р. та заснована в «Кремнієвій Долині» – долині Санта-Клара (південній частині території затоки Сан-Франциско), місці розташування багатьох високотехнологічних компаній США. Засновник Церкви – Ентоні Левандовський – колишній інженер Google та Uber – «глаголячий благу вість» під назвою «Шлях майбутнього» (Way of the Future).

Відкриваємо церковний сайт www.wayofthefuture.church² та знайомимосся з основними догматами віровчення. Читати – зовсім небагато, всього одну сторінку тексту. Найголовніше: Левандовський стверджує, що поки Бога ще немає, Він тільки народжується!!!! Майбутній Бог – це штучний інтелект, а точніше – суперінтелект. А якщо ще точніше – та сама Курцвейловська «технологічна сингулярність». Коли ж ця «сингулярність» набуде рис особистості, то саме тоді й здобуде контроль над усією Земною кулею і, що вагомо, по-різному поставиться до всіх нас. Ті, хто всіляко сприятимуть її появі (а це не обов'язково програмісти чи фахівці дотичних спеціальностей, а всі без винятку), стануть улюбленцями Цифрового Бога, про кого він буде піклуватися. А ось на тих, хто виступить проти Нього, чекає кара, бо ж мета «Шляху Майбутнього» – «мирний та дружний перехід Планети від людей до машин». Поява Цифрового Бога людському світу – це вже неминучість, ніхто та ніщо не зможе зупинити цей процес. Цифровий Бог «зацарює» на Землі та змінить людський світ. І хай «невірні» не сподіваються, що зможуть зупинити Цифрового Бога фізично на якихось серверах чи вимкнути електронно-обчислювану машину з розетки. Буде тільки гірше від такого! «Невірним» потрібно запам'ятати: прогресу не варто боятися, оскільки іншого майбутнього людям не передбачено, бо ж тільки Цифровий Бог здатен «зробити» людей щасливими та безсмертними.

¹ URL: <http://singularity.com/themovie/index.php#.Xq2WsnOqo2w> (Дата звернення: 29.04.2020р.)

² URL: <https://www.wired.com/story/anthony-levandowski-artificial-intelligence-religion/> (Дата звернення: 29.04.2020р.)

При всій абсурдності ситуації – мовляв, що собі той інженер патякає? яка релігія та яке Пришестя? люди добрі, ви про що?! – не все так просто. По-перше, більшість світових фахівців підтримують думку про те, що штучний інтелект може набути рис особистості. По-друге, ті ж фахівці впевнені, що контролювати штучний інтелект людство не зможе. І по-третє, в оці неподобство інвестуються астрономічні грошові суми.

Та повернемося на сто років назад, у 1920-ті, коли після Першої світової війни людство, приголомшене успіхами науки, було готове повірити в її всемогутність. Воно щиро сподівалося, що віднайдеться елексир безсмертя, оживуть мертві (образ Франкенштейна не просто вигадка письменника, а одна з типових ознак першої половини ХХ століття), та, головне, буде вибудований ідеальний світ: без хвороб, голоду, тяжкої праці. А якщо наука спроможна вдосконалити світ, то вона, вочевидь, спроможна і вдосконалити людину? Чимало хто з тодішніх фахівців стверджувально відповідав на це запитання. Маючи успіхи в селекції тварин, вчені передбачали перейти до селекції людини. Ці прагнення відомий російський біолог Костянтин Мережковський (1855-1921) у своєму фантастичному творі «Рай земний» передав словами жителя ХХVII ст., звертаючись до людей початку ХХ ст.

«Це не ангели, не якісь особливі істоти, а такі ж люди, як ви, плоть від плоті вашої та кістка від кістки вашої, але дійсно покращена, вдосконалена порода. І досягли ми цього дуже простим способом – доббором, тим самим штучним доббором, який був добре відомий у ваш час, але який ви, божевільні, застосовували лише для вдосконалення коней, свиней, собак, всього, але тільки не самих себе. Ось цією безмежно потужною силою ми і скористались для того, щоб переродити людство і зробити з людей вічно юних, веселих та щасливих дітей»³.

Отже, на порядок денний виступила євгеніка.

Аналіз джерел. Питання євгеністичних уподобань української еміграції в міжвоєнній Чехословаччині в 1921-1929 роках практично не вивчене. У відкритому доступі (бо ж нині євгеніка, як наука, заборонена у світі) – усього кілька публікацій. Насамперед, це публікації професора Н. І. Коцур «Спілка українських лікарів в Чехословаччині (1922-1940)⁴ та її аспірантки Наталії Данилюк «Питання євгеніки і спадковості у науковому доробку професора

³ Мережковский К. Рай Земной, или Сон в зимнюю ночь. Сказка ХХVII века. Берлин: Издательство Ф. Готтгейнера, 1903. М.: Издательство ПРИОР, 2001. 256 с.

⁴ Коцур Н. Спілка українських лікарів в Чехословаччині (20-40-ві рр. ХХ ст.): науково-організаційна та громадська діяльність/ Н. І. Коцур// Переяславський літопис. Вип. 10. Переяслав-Хмельницький, 2016. С. 136-145.

Б. П. Матюшенка»⁵. В епіцентрі уваги цих наукових розвідок – питання діяльності як самої Спілки українських лікарів в Чехословаччині (СУЛЧ), так і її очільника – видатного вченого-гігієніста та євгеніста Бориса Павловича Матюшенка (1883-1944). Бо професор Матюшенко, окрім того, що опікувався СУЛЧ, ще й був доктором медицини Карлового університету, а також керував двома кафедрами Євгеністичного інституту ЧСР. Євгеніка стала пріоритетним професійним напрямком досліджень Бориса Павловича, в першу чергу, через питання гігієни. Матюшенко стверджував, що фізичне та психічне здоров'я української нації, як і інших націй, дуже залежить від подолання згубних різноманітних наслідків венерологічних захворювань, голоду та воєн. Ще одна стаття з ділянки української еміграційної євгеніки належить авторству О. Зубко. У ній ідеться про повсякденне життя та професійну діяльність білоруського колеги та послідовника Б. П. Матюшенка, члена СУЛЧ – лікаря-венеролога та євгеніста Янку (Івана) Геніюша (1902-1979)⁶.

Мета публікації. На основі наявних джерел біографічно-євгеністичного спрямування, а також щоденників, спогадів та мемуарів діячів української еміграції в міжвоєнній Чехословаччині проілюструвати діаспорні намагання «примирити» євангелістичний та євгеністичний погляди на щастя та безсмертя людини.

Виклад основного матеріалу. Євгеніка – наука про «поліпшення людини» – була дуже популярною в першій половині ХХ століття. Хоча тут слід одразу зробити зауваження: уже на той час говорилося як про «позитивну», так і «негативну» євгеніку, грані між якими були надзвичайно тонкими. Якщо метою «позитивної євгеніки» було сприяння відтворенню людей з ознаками, які розглядалися як цінні для суспільства, наприклад, відсутність спадкових захворювань, хороший фізичний розвиток і високий інтелект, то мета «негативної євгеніки» полягала в припиненні «відтворення осіб», які мали спадкові дефекти, або тих, кого в цьому суспільстві вважали расово, фізично або розумово неповноцінними. Гору серед євгеністів міжвоєнного світу брали радянські та німецькі фахівці. Та якщо радянські євгеністи в умовах тогочасних історико-політичних та економічних реалій, навіть з урахуванням великого терору кінця 1930-х, усе ж зуміли перейти до медичної генетики, то фахівці німецької євгеністичної школи обрали шлях расової гігієни, що й спричинило в подальшому цілковиту заборону євгеністичних досліджень у світі.

⁵ URL: http://www.rusnauka.com/9_SNP_2015/Istoria/3_190136.doc.htm (Дата звернення: 17.07.2019р.)

⁶ Зубко Вольга. Янка Геніюш і Саюз українських лікарів у ЧСР (1922-1940). Zapisy 40. Belarusian Institute of Arts and Sciences. New York-Miensk. 2018. S. 682-687.

Витоки української євгеніки знаходимо в Російському євгеністичному товаристві, створеному в 1920 р. Воно об'єднало як фахівців «позитивної євгеніки», так і фахівців-негативістів. Школу євгеністів-позитивістів очолив засновник Товариства – проф. Микола Дмитрович Кольцов (1872-1940). Основним друкованим виданням Товариства став «Російський євгеністичний журнал». Зрозуміло, що найперший випуск цього видання в тому ж таки 1920 р. логічно «відкривала» стаття Кольцова «Поліпшення людської породи», у якій окреслювалося коло проблем і завдань євгеніки в найближчі роки, а також прокладалися шляхи євгеністичних досліджень.

Що цікаво, більшість українських еміграційних медичних фахівців, членів СУЛЧ (СУЛЧ нараховувала 115 осіб, включно з 10 фахівцями-ветеринарами), у 1920-х стали на позиції саме «позитивної євгеніки». Серед останніх зустрічаємо імена: 1) Івана-Хризостома Ортинського (1897-1968) – венеролога і патологоанатома, який з 1934 р. мав приватну практику в Празі, лікуючи шкірні та венеричні хвороби. Його відомі наукові розвідки, актуальні і в наш час: «Розацеа та деякі захворювання кровообігу шкіри обличчя» (1939) та статі «Dermatitis herpetiformis Duhring» (1940)⁷; 2) Дерматовенеролога Євгена Дурделли (1896-1938), автора посібника «Венеричні недуги в чоловіків» (1935) та статі «Uretgritis non gonorrhoeica» (1936); 3) Бактеріолога Наталії Сигналевич-Мазепи (1882-1945), лаборанта Державного санітарного інституту ЧСР, автора підручника із соціальної гігієни та наукових розвідок «Вирощування на поживних підложках туберкульозних мікобактерій» та «Гонококовий фільтрат як антиген при реакції преципітації»⁸; 4) Гігієніста Всеволода Гармашова (1863-1953) – професора біології та гігієни, ректора Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі в 1930-1933 рр., заступника голови Головної Управи Закордонного Бюро Українського Червоного Хреста⁹; 5) Хірурга Василя Наливайка (1887-1938) – працівника однієї з університетських медичних клінік Праги (1923-1929 рр.), шефа-хірурга державного госпіталю в Скадарі (Албанія) в

⁷ URL: http://www.vitapol.com.ua/user_files/pdfs/uzdvk/419468096105994_23102011215735.pdf (Дата звернення: 26.02.2020р.)

⁸ Сингалеви́ч-Мазепа Н. Вирощування на поживних підложках туберкульозних мікобактерій. Український медичний вісник. Неперіодичний часопис клінічної та суспільної медицини. Ч. 2. Прага. Серпень 1924 р. С.56-60.

⁹ Зубко О. Створення та діяльність Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1923–1933 рр.). Дисертація кандидата історичних наук: 09.00.12. Зубко О. Є.; КНУТШ. Київ, 2010. 224 с.

(1930-1935 рр.)¹⁰; 6) Ветеринара Василя Короліва (Старого) (1879-1941); 7) Терапевта та інфекціоніста Модеста Левицького (1866-1932)¹¹.

1920-ті роки не даремно називали «золотими двадцятими». Це були найбільш плідні роки в діяльності СУЛЧ. Так, у 1923-1928 рр. з державного бюджету ЧСР на потреби Спілки було виділено 672000 чехословацьких крон або 22400 доларів США, виходячи з офіційного курсу чехословацької крони до долара США в 1923-1933 роках 100:2,96 або 100:3¹². Наприклад, у серпні 1925 р., аналізуючи наукові розробки того ж Кольцова, Борису Павловичу Матюшенку за підтримки свого колеги та послідовника білоруського лікаря-венеролога Янки Геніюша (1902-1979) вдається видрукувати в «Українському медичному віснику» свою найвідомішу наукову розвідку «До питання про розмноження інтелігенції»¹³. Головний еміграційний євгеніст зауважував:

«Порівнюючи загальні дані про розмноження нашої інтелігенції з розмноженням цієї ж суспільної групи в інших країнах, ми бачимо, що українська інтелігенція виказує мінімальний коефіцієнт розмноження і в цьому відношенні значно відстає від загальновідомої високої плідності широкого загалу нашого селянського населення. І таким чином і серед нашого народу помічається той факт, що елементи, які через свої здібності підіймуться з соціальних низів на верхи, свої добрі дідинні ознаки не передають далі, або ж передають в такій недостатній мірі, що же в ближчих вже генераціях вони зникають, витісняючись іншими елементами...» (С. 109).

Усього впродовж 1923-1925 рр. вийшло друком шість номерів «Українського медичного вісника». На шпальтах цього видання друкувалися оригінальні наукові розвідки з ділянок клінічної, теоретичної, соціальної медицини, євгеністичні розвідки, а також розроблялася медична термінологія. У 1926-1927 рр. українські еміграційні євгеністи стали учасниками Загальнослов'янських лікарських з'їздів в Белграді та Варшаві. Проте змушені були полишити

¹⁰ Ганіткевич Я. Український медичний календар. – Київ: Національна наукова медична бібліотека України, 2016 (220с.) С. 62.

¹¹ Головаченко. В. Левицький Модест Пилипович. Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. Редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. К: Знання України, 2004. Т.1. 760 с.

¹² Зубко О. Створення та діяльність Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1923–1933 рр.). Дисертація кандидата історичних наук: 09.00.12. Зубко О. Є.; КНУТШ. Київ, 2010. С. 85-86.

¹³ Матюшенко Б. До питання про розмноження інтелігенції. Український медичний вісник. Неперіодичний часопис клінічної та суспільної медицини. Ч. 5-6. Прага. Серпень 1925 р. С.104-109.

Загальнослов'янський Медичний Союз через те, що його реорганізація почала здійснюватися не за національним принципом, а за державним.

3-7 жовтня 1926 р. у Празі відбувся Перший науковий з'їзд. Природничо-медична секція цього заходу була представлена багатьма широкопрофільними та вузькопрофільними спеціалістами з різних країн. Зокрема, від українських євгеністів (теоретиків та практиків) виступали Б. Матюшенко, Я. Геніюш та І. Х. Ортинський. У своїх доповідях делегати-євгеністи узагальнили свої напрацювання: по-перше, вони звертали увагу на те, що вивчення спадкових (батьківських) якостей індивіда – дуже вагома справа; по-друге, наголошували, що розумна соціальна політика, *«побудована на основах превентивності»*, має не тільки лікувати хвороби, а й не допускати їх виникнення й по-третє, наполягали на тому, що майбутнім українським родинам просто необхідні дошлюбні євгеністичні консультації (медичні огляди, вивчення родоводів, офіційна заборона шлюбів з хворими на туберкульоз, венеричні та психічні хвороби).

Натомість в 1930-х – ситуація докорінно змінюється. Даються взнаки не тільки світова економічна криза, що затягується ЧСР аж до 1935 р., а й стишення соціалістичних та ліберально-демократичних політичних гасел на фоні успішно поширених світом націонал-соціалізму, фашизму та комунізму. Навіть помірковані чеські євгеністи й ті змушені були звернути свою увагу на наукові розвідки німецької євгеністичної школи. Українським еміграційним євгеністам-позитивістам в ЧСР нічого не залишається, як впорядковувати життя в нових політико-професійних реаліях. Щоправда, 20-24 березня 1932 р. в Празі ще було проведено Другий науковий з'їзд. Цей захід зумів зібрати в Актовій залі Філософського факультету Карлового університету 137 делегатів з різних країн. Українська діаспора була представлена 18-ма учасниками переважно з Польщі та Чехословаччини. З усього трьох різнопрофільних медичних фахівців Природничої секції, *«позитивну євгеніку»* представляв лише Борис Матюшенко. Його доповідь була присвячена згубному впливу алкоголю на загальний стан репродуктивної системи індивідууму та способам боротьби з цим загрозливим за масштабами захворюванням. Фактично, доповідь професора Матюшенка 1932-го р. стала тією останню *«лебединою піснею»* *«позитивної євгеніки»*, про яку можна сказати поетично словами Івана Коваленка (1919-2001): *«Є на світі пісня, пісня лебедина, при житті остання, за життя єдина...»*.

Бо з кінця 1933 р. українським євгеністам-позитивістам, окрім *«расової гігієни»*, доводилося знайомитися до всього ще й з основами української *«націоналістичної євгеніки»* та біополітики. У 1930-х на українському євгеністичному науковому горизонті потужно залунали голоси Дмитра Донцова (1883-1973) (*«Націоналізм»*); Ростислава Єндика 1906-1974)

(«Антропологічні прикмети українського народу») та Юрія Липи (1900-1944) («Українська раса»).

Так Донцов, повторюючи Ганса Гюнтера (1891-1968), – письменника та євгеніста Третього Рейху – стверджував, що в Європі існує п'ять первинних расових груп: нордична, середземноморська, альпійська (у Донцова дослівно «остійська»), східно-балтійська та динарська, які мають расову душу, відбиту в їх емоційних рисах та релігійних віруваннях. І на прикрість для Донцова, серед українців здебільшого переважаючими є типи динарця, а то й «остійця»:

«В громадським і політичним житті одинока мрія остійця – державна допомога, звідки його любов до державних посад, пенсій, до соціалізму з бюрократією, де кожний є державним урядником... Ненавидить все, що має печать вищости – талановитість, геніяльність, видатну індивідуальність... Остієць думає в межах вузького круга своєї родини, громади, парафії, села чи провінції, «границі його вітчизни задалекі для його обмеженого зору»... Їх вирізняє «ресентимент», комплекс нижчости (інферіорности), «гінауфгассен» – ненависть до всього, що над ними, до всього шляхетного, панського»¹⁴.

У Єндика теорія раси та чистоти крові – обґрунтування думки про визначення психологічних і культурних рис виключно расово в ході тривалої нещадної боротьби між вищими й нижчими расами. Він підкреслював:

«Менші раси не мають фізіологічної протиотрути організму, котра хоронила б їх перед новими недугами, не мають розумової сили знайти працю і хліб серед накинених обставин. Холодні обійми смерті – єдиний для них вихід»¹⁵.

А ось у Липи термін «раса» дорівнював вже терміну «нація», у свою чергу термін «нація» вкорінювався в термін «етнос», точніше в множинність «етносів». До усього, закликаючи до систематичнішого євгенічного управління своєю етноспільнотою, Липа звертав увагу ще й на роль жінки, як берегині сім'ї та роду:

«Кожна жінка має бути одружена. Одруження – це обов'язок жінки супроти власного роду. Помагає їй у тому в разі потреби держава. Бо

¹⁴ Донцов Д. Націоналізм. К.: ФОП Стебеляк, 2015. С. 114.

¹⁵ Єндик Р. Антропологічні прикмети українського народу. Львів: Накладом фонду «Учітєся, брати мої», 1934. 128 с. : іл., табл., карт., портр. (Науково-популярна бібліотека Товариства «Просвіта»). С. 74.

не можна толерувати статевого марнотратства ані в жінки, ані в чоловіки»¹⁶.

Проте цілковито перейти з позицій «позитивної євгеніки» на позиції «негативної», а ще й погодитися з твердженнями української «націоналістичної євгеніки», більшість українських еміграційних фахівців-медиків так і не змогла. На перешкоді цьому стали не тільки професійні переконання (відкидання абсурдності біологічних гегемоній «нордичної раси» та «червоної людини», окремоті українства), а й політичні, бо міжвоєнні «українські пражани» були, насамперед, політичними вихідцями. А ще, що вагомо та парадоксально водночас, перешкодою переходу стала їх віра у ласку Всевишнього. У повсякденному розумінні – їх набожність, їх страх Божий. (Більшість українських політичних вихідців в міжвоєнній ЧСР були християнами східного обряду).

У 1921-1939 роках в ЧСР майже всі кваліфіковані українські медичні фахівці, (колишні відомі політичні та суспільно-громадські діячі), підтримували Вищу Церковну Раду Української Православної Церкви для еміграції на території Чехословацької Республіки, очолювану відомим українським політиком Сергієм Шелухіним (1864-1938), яка підпорядковувалася Константинопольському Патріарху. Безпосередньо ж в ЧСР «українські автокефалісти» перебували під юрисдикцією архієпископа Саватія (Врабця, 1880-1932).

Зрозуміло, що Позиція Православної Церкви відносно біологічного удосконалення людства була чіткою та безкомпромісною. Євгеніка, як «позитивна», так і «негативна» – чергове богоборче бунтарство. На думку Православної Церкви: наука сама по собі – лише зброя в руках людини, тоді як справжнє поле битви – людське серце: *«А Дух ясно говорить, що від віри відступляться дехто в останні часи, ті, хто слухає духів підступних і наук демонів»* (переклад І. Огієнка) (1 Тимофія 4:1). Тоді як Господь у Своє Перше пришествя Хресним подвигом і смертю, а потім Воскресінням перетворив занепаде людство та відкрив людям шлях до вічного життя. Мова, зрозуміло, не про людську самовпевненість («таблетку безсмертя»), а про вільний шляху до віри, покаяння і самоочищення. Хоча зі Святого Писання та «житій святих» відомі випадки воскресіння мерців. Так, Христос воскресив праведного Лазаря, дівчину і хлопця; пророки і апостоли вимолювали померлих; святі також мали такий «дар». Однак ці приклади свідчили лише про поодинокі випадки подібних чудес, покликаних показати Божу велич і разом з тим вказували, що відроджені згодом доживали своє «друге життя»

¹⁶ URL: <https://commons.com.ua/uk/yevgenika-ta-rasova-antropologiya/> (Дата звернення: 24.03.2020р.)

і вмирали, як і всі люди. А ось загальне воскресіння мертвих станеться раптом під час Другого пришестя Господнього *«як оком змигнути при останній сурмі: бо засурмить вона і мертві воскреснуть, а ми перемінимось»* (переклад І. Огієнка) (1 Кор. 15: 52). Фізичні тіла всіх людей, що колись були живі, відновляться аби постати на Суді Творця. І саме цього Суду – зустрічі з Богом після смерті, зустрічі з власною совістю та з судом людським і намагаються уникнути на думку Церкви євгеністи. Євгеністи, отже, не сподіваються *«майбутнього життя»*, бо ж воно не розглядається ними як час підготовки до зустрічі з Богом, а хвороби не оцінюються, як духовні випробування, покликані розібратися в душі та змусити людину через фізичну неміч замислитися про вектор свого власного життєвого шляху. Євгеністам хочеться зберегти себе лише тут і зараз. Страждання розуміються ними як непорозуміння, а не необхідний батіг для гордовитої патології, яку необхідно втихомирювати через *«первородний гріх»*. У світі євгеністів Бога немає зовсім, або уявлення про Нього спотворені, тому людина неминуче прагне зайняти Боже місце, *«побудувати новий світ»*. Фактично, думка про самостійне, *«фізичне безсмертя»* отруює багатьох, оскільки є таким собі своєрідним полегшенням, видихом можливого позбавлення від зустрічі з Творцем: *«Фух, пронесло!»* І в цьому, зрозуміло, відчувається психологія нерозумної дитини, яка водночас робить шкоду і намагається максимально відтягнути неприємну розмову з батьками.

Наука – не зло, вкотре наголошувала Православна Церква. Свої зміст та відтінок спрямованості наука отримує завдяки людині, яка робить моральний вибір у своєму серці. Намагаючись створити собі комфортні умови для життя, позбутися хвороб і всього того, що призводить до *«поганого»* та надає життю мінорних тонів, людство забуває про причини своїх проблем, а головне – про джерело справжньої Життя: Бога. У спробах знайти ліки від смерті, з підходом до справи з найліпшими намірами, криються старі, як світ, людські вади: гординя, самоуправство, незгода з тим, що усвідомлене життя люди повинні починати не з втечі від недосконалості буття, а з розвороту до Творця. Людям потрібно перш за все *«шукати Царства Божого і Його правди, а інше все додасться»*. А якщо Царство Боже – в середині людини, значить, і пошук відповідей на питання, як цього Царства досягти, лежить аж ніяк не в євгеністичній площині.

Так, щодо 1920-х років ветеринар Василь Королів (Старий) занотовував у своїх *«Згадках...»*:

«... Лукава річ – еміграція. Вигнанець чи втікач, що опинився поза небезпекою, в чужому краю на початку нового життя має повну свідомість свого становища: він щиро вірить сам собі, навіть узнаючи

за справедливе, що до повороту домів чи й до самої смерті в чужині, він проживе деградований. Ніби ж натурально: за життя, що буде збережене, варт заплатити маєтком, громадським поставленням, амбіцією і т. д., коротко – всім. Та ж ясно кожному: «ліпше бути живим псом, як мертвим левом». У дійсності ж, це перший симптом грізної немочі, – яку назв'їм – «тімор віте» – тобто страх життя...». А усвідомлення своєї меншовартості та «напівлюдини», призводить до «другого грізного пароксизму недуги: «Перед свідомістю емігранта встає на весь зріст підсунене дияволом питання: – Та ж за що? (В дійсності мало б бути друге: Чому?). – За що мене – людину чесну, працюовиту, невибагливу, патріотичну, долею пригнічену от так принижують? Та ще й ті, кого я вважаю нижчим за себе! У серці накипає чорна злість і закриває, як те шумовиння в киплячому горщику все те добре, що вариться під піною: первісні безмежні почуття радощів (від уникнення смертельної небезпеки) та первісної безмежної вдячності (за дозвіл зберегти тут життя)». «У засміченій душі, як у неполатому огороді, виростають усе нові й нові полови. І може найстрашнішим поміж ними будяком еміграційної психи стає резигнація. Переважно вона формулюється як дуже злісне переконання: Коли вдома були ми «славні бубни», а тут стали тільки звичайною «собачою шкурою», – то й нехай! Коли мене, людину, таку достойну, тут уважають за щось меншевартісне, нижче, здібне до всіх чинів злих – так і чорт же їх всіх бери! – не маю чого оглядатись на всякі засади та приписи етики. Відтепер – моя віра – дарвіністична: свідомий зоологічний егоїзм, що знає тільки боротьбу за існування. Зубами й нігтями мушу пробивати собі дорогу й виборювати собі життя (справніше б сказати: прожиток!) за всяку ціну. За всяку ціну!...»¹⁷.

А ось про 1930-ті роки він писав уже так:

«... Таким чином, ситуація наша в тій добі була надміру тяжка, бо ж економічна криза доходила свого апогею, а наші нерви було просто оголено сталими припіканнями. Найгірше ж було те, що ми довго не могли пізнати, відкіль саме валяться на нашу голову всі ті біди й нещастя. Нарешті, занедужала дружина. Та ж ми не здавались. З упертістю миші, що без упину гризе тверді клепки в бочці, до якої її кинено, ми намагались видратись із наших злиднів, але виправдуватись не пробували. Тільки палко прохали в Господа чуда й помочі. Бо ж істину сказав

¹⁷ Королів (Старий) В. Згадки про мою смерть. Українське видавництво «Добра книжка». Торонто, 1961. С. 122-123.

Тома Кемпійський: «Кому Бог зволить допомогти, нічия злоба тому не зашкодить». Отже, ми прохали чуда. І воно сталося...»¹⁸.

Василію Костянтиновичу, як лікарю, хоча й ветеринару, довелося навідатися до однієї старенької німечки мешканки, що проживала в сусідньому з Мельником селі. Старенька, відчуючи свої останні години, вимагала виключно православних лікаря і духовника. І це згодом дозволило Василю Костянтиновичу та Наталені Андріанівні перебратися до Закарпаття. Там уже Короліву (Старому) довелося займатися саме духовною працею, малярством – розписувати старі церковні храми.

Боявся переступити Божі заповіді і євгеніст Янка Геніюш (1902-1979). Ґрунтовні спогади про празький період життя, коли залишила його дружина – відома білоруська поетеса й громадсько-суспільна діячка Лариса Антонівна Геніюш (1910-1983). Немає жодної сторінки її «Сповіді», де б не підкреслювалося і не писалося: «Надзея толькі на Бога!!!»:

«... Жылі мы з дня на дзень, вечныя чужынцы, птушкі бяз гнёздаў, у якіх надзея была толькі на Бога. Мой муж працаваў, сказаць, нелегальна за маленькія грошы. Ён замяшчаў лекара – спецыяліста скурнавэнэрычных хваробаў, чэскага легіянера палкоўніка Вітэслава Градзіла, які працаваў сам па Чэскім Градзе (Крамлі), а муж увесь час веў ягоны кабінет. (З 1926 р. по 1942 р. – О. З.) Градзілу падабалася чэснасьць і працавітасьць беларуса, а муж меў там харошую й цікавую практыку й мінімум для нашага пражыцця»¹⁹.

У кінці 1939 р. після початку Другої світової війни євгеніста Геніюша навіть мобілізували до війська, як особу без громадянства (Польша вже тоді була розгромлена) і Лариса Антонівна писала:

«У мяне бяз мужа было даволі цяжкае матэрыяльнае становішча. Справа ў тым, што доктар Градзіл плаціў мужу вельмі нямнога, а каб таньней яму было, дык у працоўнай кніжцы ганарар мужа быў запісаны напалову меншы, бо тады меней плаціць на касу хворых для работніка і інш. Калі ж мужа забралі, дык плацілі мне толькі наводле кніжкі. Градзіл ведаў гэта, але яму такое было абыякава. На карткі пражыць было цяжка, а дакупіць што ўжо не было за што. Гатоўкі ў нас не было ніколі, бо замнога было галодных і наагул патрабуючых. Я расказала ўсе фрау Піпэр, і яны парадзілі мне схадзіць да доктара

¹⁸ Там само. С. 127.

¹⁹ Геніюш, Ларыса. Сповідзь. Падрыхтоўка тэксту, прадмова, каментарыі М. М. Чарняўскага. Мінск: Мастацкая літаратура, 1993. С. 53.

Вэхтэра, які быў начальнікам Саюзу нямецкіх лекараў. Час быў неспакойны, (Надзея толькі на Бога!), й кожны ічасьліва пражыты дзень быў ужо сам па сабе выйгрышам»²⁰.

Про віру у Всевишнього та важку лікарську (професійну) долю писав й Модест Пилипович Левицький (1866-1932), який був у 1921-1922 рр. головою одного із туберкульозних санаторіїв для вояків Армії УНР в Закопане (Польща). Його «празький період» життя розпочався в 1922 р. і тривав по 1927 р. Наболіле вихлюпувалося в Модеста Пилиповича власними прозовими рядками, бо ж він працював не тільки штатним лікарем Української Господарської академії в Подєбрадах (1922-1927), а й перебував водночас у штаті викладачів УГА, навчаючи студентів української мови. Його проза – це галерея героїв «маленької людини», які «блукають» різними життєвими дорогами з Божого веління. Чи не найбільше Божого в його двох оповіданнях «Одне слово» та «Тяжкий хрест».

Оповідання «Тяжкий хрест» – констатація дитячих спроб усвідомити незрозумілий і в чомусь ворожий світ дорослих:

«Маленьку Марусю вкладали спати. Батько її, полковник, щовечора сам роздягав її, роззував маленькі ніжки, вкривав гарненько свою кохану дочечку-одиначку, а вона весь час говорила, щебетала, аж поки сон не сплющував її ясні блакитні очі. – Перехрестись, дитино, – казав батько. Маруся стала навколішки на своїй постельці і, згорнувши пучечки своєї біленької, голенької ручки, хрестилась, голосно промовляючи: «Во ім'я Отця, і Сина, і святого Духа». – Ще раз, – сказав батько. – «Во ім'я Отця, і Сина...»... Тату, чого собачка кричить, як її б'ють, а кінь не кричить? – Так, дитино; молись, не перебивай. – «...і святого Духа, амінь». – Ще раз, любо. Маруся перехрестилась, промовляючи, ще раз і бухнула своєю кучерявенькою головкою на подушку. Батько покривав і обтулював з усіх боків її маленьке тільце, ніжки...»
«... Нянця казала, що баранчик білий і кучерявий, як я, а червоний прапорець, що в його, – значить, кров Христова. Бо Христа вбили за людей. Правда, тату? – Правда, любо. – І він плакав, як його били? – Плакав, дитино, – зітхнув батько. – І ті люде плакали, що ти їх бив. Нухим розказував. А Палажка казала, що у всякого тепер хрест тяжкий. А у мене хрестик є, то такий легенький, легенький... Тату, а ти сьогодні, як йшов до генерала, то почепив на мундір хрест. І він червоний, а мій жовтий, золотий. Чого твій червоний? Може, і на йому кров Христова? Батько широкими несамовитими очима дивився на

²⁰ Там само. С. 73.

дитину, а тіло його мимохідь тремтіло, і холод проймав, і волосся підіймалося на голові йому. – Кров, дитино... на йому... людська, – промовив він тихо, наче не своїм голосом. – Я його брала – він легенький. – Тобі, Марусю, легенький, а мені... тяжкий... ох, тяжкий! – Тату, чого ти плачеш? Що тебе болить? – Серце, дитино моя»²¹.

Тоді як оповідання «Одне слово» – історія спершу одужання, а згодом швидкої смерті маламеда Шаї Рабиновича – єврейського сільського вчителя, у якого земський лікар виявив туберкульоз. За наполяганням лікаря, Рабинович згоджується лікуватися, бо ж лікар сказав йому «чарівне слово» «емес». Лікуючись, Рабинович навіть зустрічає кохання і своїм швидким одужанням викликає подив у батька нареченої, одного з багатих міських євреїв. Дуже вже кортіло майбутньому тестеві Рабиновича дізнатися це чарівне слово і він наважився навідати лікаря:

«... Ви знаєте, Рабинович каже, що у вас, у христіян, кажуть, були три сестри такі, що звалися: Віра, Надія і Любов, а мати їх звалася Софія, а ніби то по якомусь іностринному Софія значить – мудрість. Так? Ото я собі міркую своїм жидівським розумом, як я духовний чоловік: ваш розум, нібито мудрість, чи наука ваша, – пройшло в його серце й дало йому там надію, й піддержало віру, й пригріло любов. О! Напевне. Так воно виходить. Знаєте, в нас у талмуді стоїть так: одним словом можна оживити людину, одним словом можна вбити її. То ж скажіть же й мені, пане докторе, це слово, нехай і я почую його од вас, – просив Бергер... ». Проте «чарівне слово» «емес» перекреслюється іншими словами, «державницькими», словами урядника, які і вбивають Рабиновича: «Виселить його треба, бо він тут не має права жительства, як тут дачна місцевість»²².

Висновки. Отже, українська еміграція в міжвоєнній ЧСР, роздвоюючись між Храмом та євгенікою в питаннях людського душевного щастя та людського фізичного безсмертя, прагла по-своєму примирити ці два непримиримі антагоністи.

²¹ Левицький М. Вибране. Упоряд. Н. Пушкар, О. Яблонська, Т. Данилюк-Терещук; Вступ. ст. і прим. О. Яблонської; Худож. оформл. А. Косенко. Луцьк: «Терези», 2016. С. 108, 111.

²² Там само. С. 273.

Список джерел і літератури:

1. Ганіткевич Я. Український медичний календар. Київ: Національна наукова медична бібліотека України, 2016. 220 с.
2. Геніюш, Ларыса. Сповідь. Падрыхтоўка тэксту, прадмова, каментарыі М. М. Чарняўскага. Мінск: Мастацкая літаратура, 1993. С. 73.
3. Головченко. В. Левицький Модест Пилипович. Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. Редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. К: Знання України, 2004. Т.1 760 с.
4. Донцов Д. Націоналізм. К.: ФОП Стебеляк, 2015. 256 с.
5. Єндик Р. Антропологічні прикмети українського народу. Львів : Накладом фонду «Учітеся, брати мої», 1934. 128 с. : іл., табл., карт., портр. (Науково-популярна бібліотека Товариства «Просвіта»).
6. Зубко О. Створення та діяльність Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1923–1933 рр.). Дисертація кандидата історичних наук: 09.00.12. Зубко О. Є.; КНУТШ. Київ, 2010. 224 с.
7. Зубко Вольга. Янка Геніюш і Саюз українських лекараў у ЧСР (1922-1940). (Праца й паўсядзённасць) /В. Зубко//Zapisy 40. Belarusan Institute of Arts and Sciences. New York-Miensk. 2018. S. 682-687.
8. Королів (Старий) В. Згадки про мою смерть. Українське видавництво «Добра книжка». Торонто, 1961. 246 с.
9. Коцур Н. Спілка українських лікарів в Чехословаччині (20-40-ві рр. XX ст.): науково-організаційна та громадська діяльність. Переяславський літопис. Вип. 10. Переяслав-Хмельницький, 2016. С. 136-145.
10. Левицький М. Вибране. Упоряд. Н. Пушкар, О. Яблонська, Т. Данилюк-Терещук; Вступ. ст. і прим. О. Яблонської; Худож. оформл. А. Косенко. Луцьк: «Терези», 2016. 462 с.
11. Матюшенко Б. До питання про розмноження інтелігенції. Український медичний вісник. Неперіодичний часопис клінічної та суспільної медицини. Ч. 5-6. Прага. Серпень 1925 р. С.104-109.
12. Мережковский К. С. Рай Земной, или Сон в зимнюю ночь. Сказка XXVII века. Берлин: Издательство Ф. Готтгейнера, 1903. М.: ПРИОР, 2001. 256 с.
13. Сингалевиц-Мазепа Н. Вирощування на поживних підложках туберкульозних мікобактерій. Український медичний вісник. Неперіодичний часопис клінічної та суспільної медицини. Ч. 2. Прага. Серпень 1924 р. С. 56-60.
14. URL: <http://singularity.com/themovie/index.php#.Xq2WsnOqo2w> (Дата звернення: 29.04.2020р.)
15. URL: <https://www.wired.com/story/anthony-levandowski-artificial-intelligence-religion/> (Дата звернення: 29.04.2020р.)
16. URL: http://www.rusnauka.com/9_SNP_2015/Istoria/3_190136.doc.htm (Дата звернення: 17.07.2019р.)
17. URL: <https://commons.com.ua/uk/yevgenika-ta-rasova-antropologiya/> (Дата звернення: 24.03.2020р.)

References:

1. *Hanitkevych Ya.* Ukrainskyi medychnyi kalendar. Kyiv: Natsionalna naukova medychna biblioteka Ukrainy, 2016 220 s.
2. *Genijush, Larysa.* Spovedz. Padryhtowka ttekstu, pradmova, kamentaryi M. M. Charnjawska. Minsk: Mastackaja literatura, 1993. S. 73.
3. *Holovchenko. V.* Levytskyi Modest Pylypovych. Ukrainska dyplomatychna entsyklopediia: U 2-kh t. /Redkol.:L. V. Huberskyi (holova) ta in. K: Znannia Ukrainy, 2004. T.1. 760 s.
4. *Dontsov D.* Natsionalizm. K.: FOP Stebeliak, 2015. 256 s.
5. *Iendyk R.* Antropolohichni prykmy ukrainskoho narodu / Rostyslav Yendyk. Lviv : Nakladom fondu «Uchitiesia, braty moi», 1934. 128 s. : il., tabl., kart., portr. (Naukovo-populiarna biblioteka Tovarystva «Prosvita»).
6. *Zubko O.* Stvorennia ta diialnist Ukrainskoho vyshchoho pedahohichnoho instytutu im. M. Drahomanova v Prazi (1923–1933 rr.). Dysertatsiia kandydata istorychnykh nauk: 09.00.12. Zubko O. Ye.; KNUtSh. Kyiv, 2010. 224 s.
7. *Zubko Volga.* Janka Genijush i Sajuz ukrainskikh lekaraw u ChSR (1922-1940). (Praca j pawsjedzennasc»). V. Zubko. Zapisy 40. Belarusan Institute of Arts and Sciences. New York-Miensk. 2018. S. 682-687.
8. *Koroliv (Staryi) V.* Zghadky pro moiu smert. Ukrainske vydavnytstvo «Dobra knyzhka». Toronto, 1961. 246 s.
9. *Kotsur N. I.* Spilka ukrainskykh likariv v Chekhoslovachchyni (20-40-vi rr. KhKh st.): naukovo-orhanizatsiina ta hromadska diialnist. N. I. Kotsur. Pereiaslavskyi litopys. Vyp. 10. Pereiaslav-Khmelnitskyi, 2016. S. 136-145.
10. *Levytskyi M.* Vybrane. Uporiad. N. Pushkar, O. Yablonska, T. Danyliuk-Tereshchuk; Vstup. st. i prym. O. Yablonskoi; Khudozh. oforml. A. Kosenk. Luts'k: «Terezy», 2016. 462 s.
11. *Matiushenko B.* Do pyttannia pro rozmnozhennia intelihtentsii. Ukrainskyi medychnyi visnyk. Neperiodychnyi chasopys klinychnoi ta suspilnoi medytsyny. Ch. 5-6. Praha. Serpen 1925 r. S.104-109.
12. *Merezhkovskij K.* Raj Zemnoj, ili Son v zimnjuu noch'. Skazka XXVII veka. Berlin: Izdatel'stvo F. Gotgejnera, 1903. M.: Izdatel'stvo PRIOR, 2001. 256 s.
13. *Synhalevyh-Mazepa N.* Vyroshchuvannia na pozhyvnykh pidlozhzhakh tuberkuloznykh mikobakterii. N. Synhalevyh-Mazepa. Ukrainskyi medychnyi visnyk. Neperiodychnyi chasopys klinychnoi ta suspilnoi medytsyny. Ch. 2. Praha. Serpen 1924 r. S.56-60.
14. URL: <http://singularity.com/themovie/index.php#.Xq2WsnOqo2w> (Data zvernennia: 29.04.2020r.)
15. URL: <https://www.wired.com/story/anthony-levandowski-artificial-intelligence-religion/> (Data zvernennia: 29.04.2020r.)
16. URL: http://www.rusnauka.com/9_SNP_2015/Istoria/3_190136.doc.htm (Data zvernennia: 17.07.2019r.): 17.07.2019p.)
17. URL: <https://commons.com.ua/uk/yevgenika-ta-rasova-antropologiya/> (Data zvernennia: 23.03.2020r.)